

Ks. dr hab. Robert Romuald Kufel
o. Kaszubskie 8
65-548 Zielona Góra
R.Kufel@diecezjajzg.pl

Zielona Góra, 8 maja 2021 r.

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie	
WYDZIAŁ HISTORII I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
data wpływu	17.05.2021
sygnatura	M/12-Pdo

Recenzja pracy doktorskiej Krzysztofa Stanisława Buczka pt. *Przejmowanie cerkwi greckokatolickich przez Kościół Rzymskokatolicki na terenie diecezji przemyskiej w latach 1944-1989*, napisanej pod kierunkiem księdza profesora zwyczajnego dra hab. Józefa Wołczańskiego na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2021, ss. 433 (il. s. 339-433)

Wstęp

Teren obecnej diecezji przemyskiej od wieków stanowił pogranicze kulturowe i etniczne, na którym koegzystowali ze sobą zarówno wyznawcy obrządków katolickich, wyznawcy prawosławia, Żydzi oraz szereg pomniejszych grup, jak wspólnoty protestanckie czy Romowie. Ta barwna mozaika wielokulturowa, tak charakterystyczna dla terenów przygranicznych, na przestrzeni wieków wytworzyła specyficzny klimat, w którym każda grupa etniczna zamieszkująca ten obszar wykreowała własną niszę społeczną. Społeczności te, wraz z bagażem własnych przeżyć, doświadczeń, dążeń i rozczarowań potrafili zbudować przestrzeń, w której pokojowo ze sobą koegzystowali. Na skutek wielu splotów wydarzeń związanych z II wojną światową, działalnością ukraińskich nacjonalistów oraz powojenną sowietyzacją życia w Europie Wschodniej, ta struktura uległa destrukcji, czyniąc obszar diecezji przemyskiej monoetnicznym i jednowyznaniowym. Fizycznym śladem, jaki świadczył o dawnej świetności i wieloetniczności tych ziem, były zachowane obiekty sakralne które oparły się zawieruchom dziejowym, nawiedzającym ten teren. Cerkwie pounickie, bo to ich losy stanowią główną treść niniejszej rozprawy, oprócz funkcji sakralnej stanowiły kulturową wartość historyczną i architektoniczną, która przez wieki determinowała historię omawianego regionu.

x Rm

Przedmiot i cel

Przedmiotem niniejszej dysertacji jest przejmowanie cerkwi greckokatolickich przez Kościół Rzymskokatolicki na terenie diecezji przemyskiej w latach 1944-1989, co – według Autora – było bardzo ważnym zadaniem, zmierzającym przede wszystkim do *ratowania mienia pounickiego* (s. 6), opuszczonego na skutek zmian geopolitycznych, które nastąpiły po zakończeniu II wojny światowej (s. 2).

Zasadniczym celem rozprawy – jak Autor napisał – jest *udzielenie odpowiedzi na dwa zasadnicze zagadnienia. Pierwsze, to wskazanie, jakie procesy doprowadziły do stanu, na skutek którego mienie unickie zostało opuszczone przez dawnych użytkowników i drugie, to odnalezienie połączeń przyczynowo-skutkowych, które umożliwiły zachowanie greckokatolickiego dziedzictwa kulturowego w diecezji przemyskiej* (s. 6).

Trzeba przyznać, że Autor zajął się historią poszczególnych cerkwi greckokatolickich bardzo szczegółowo, co z pewnością nie ułatwiło mu zrealizowanie zamierzonego celu.

Podjęcie się tego trudnego zadania sam Autor tłumaczy wypełnieniem luki historycznej, gdyż *do tej pory problematyka zwrotu mienia pocerkiwnego w PRL była obecna niejako na marginesie prowadzonych badań nad najnowszą historią Kościoła w Polsce* (s. 10).

Doktorantowi – i to bez Jego winy – nie udało się dokonać wszystkiego, co zamierzał. O napotkanych trudnościach napisał we *Wstępie: Bezowocna okazała się próba skorzystania z zasobów Archiwum Archidiecezjalnego Archidiecezji Przemysko-Warszawskiej Kościoła Greckokatolickiego w Polsce. Dyrektor placówki mgr Bogdan Biłyj pomimo chęci współpracy stwierdził, że przemyskie, unickie archiwum archidiecezjalne nie dysponuje żadnym materiałem, który w jakikolwiek sposób rejestrowałby losy opuszczonych po II wojnie światowej cerkwi [...]* *Fiaskiem zakończyła się również próba skorzystania z Archiwum Zakonu Ojców Bazylianów w Warszawie, gdyż kierowana do zgromadzenia korespondencja pozostała bez odpowiedzi* (s. 14).

Chronologia

Zakres chronologiczny dysertacji wyznaczają lata 1944-1989. Cezurę początkową stanowi *schyłek II Rzeczypospolitej* (s. 6), a końcową – *kres epoki komunizmu* (s. 6). Był to – jak zaznaczył Autor – trudny czas, gdyż *wysiłki hierarchów katolickich ukierunkowane były na zapewnienie fizycznego przetrwania Kościoła, który jako strażnik wiary religijnej, tradycji i historii narodowej stał się celem ataków władzy komunistycznej* (s. 6).

x Bler

Trzeba zgodzić się z Doktorantem, iż proces ratowania cerkwi trwał nieprzerwanie od 1944 r., dla celów niniejszej rozprawy rozdzielony został on na okresy pontyfikatów ordynariuszy przemyskich: bp. Franciszka Bardy i bp. Ignacego Tokarczuka (s. 7).

Zastosowany przez Autora zakres chronologiczny jest do przyjęcia, gdyż został uzasadniony w przekonujący sposób.

Struktura

Dysertacja Pana Krzysztofa Stanisława Buczka została podzielona następująco:

- ◆ spis treści
- ◆ wstęp
- ◆ 4 rozdziały
- ◆ zakończenie
- ◆ streszczenie w języku polskim i angielskim
- ◆ bibliografia
- ◆ wykaz skrótów
- ◆ wykaz tabel
- ◆ wykaz ilustracji
- ◆ 80 aneksów
- ◆ 3 oświadczenia, wymagane prawem uniwersyteckim.

Przyjętą przez Autora konstrukcję pracy doktorskiej należy uznać za właściwą. Ciekawym rozwiązaniem, stosowanym na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie jest opis bibliograficzny pracy wraz ze streszczeniem i słowami kluczowymi w języku polskim i angielskim, co niewątpliwie podnosi wartość metodologiczną recenzowanej dysertacji.

Zawartość merytoryczna (analiza krytyczna)

We **Wstępie** (s. 6-17) Doktorant – według ogólnie przyjętej metodologii pisania prac naukowych – po zwięzłej analizie historycznej, będącej swoistym wprowadzeniem, ukazał przedmiot i cel rozprawy, podał granice chronologiczne, scharakteryzował dostępne źródła i istniejącą literaturę przedmiotu oraz zawartość poszczególnych rozdziałów.

Sugeruję, aby w wersji przygotowanej do druku:

- po charakterystyce poszczególnych rozdziałów – choćby w kilku zdaniach – wspomnieć o wykazie skrótów, tabel i ilustracji oraz aneksach, ponadto można

x Dlu

wyrazić podziękowanie wszystkim, którzy przyczynili się do powstania publikacji oraz służyli wszelką pomocą podczas kwerend i prac redakcyjnych.

W **Rozdziale 1** (s. 18-108) pt. *Sytuacja społeczno-polityczna na terenie diecezji przemyskiej w latach 1944-1947* Autor zaprezentował losy diecezji przemyskiej w czasie II wojny światowej oraz ukazał wpływ, jaki na jej funkcjonowanie wywarły totalitaryzmy i powojenne komunistyczne prawodawstwo, przez co diecezja utraciła część swoich terenów. Omówił procesy wymiany ludności, na skutek których Polaków zmuszono do opuszczenia wschodnich województw II Rzeczypospolitej, ludność ukraińską wysiedlono do Związku Sowieckiego, a pozostała – do zachodnich i północnych województw powojennej Polski. W tym zakresie Autor omówił działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii. Wskazał na wielowątkowość procesów, które doprowadziły do wyrugowania ze społeczeństwa diecezjalnego tkanki unickiej i przyczyniły się po opuszczeniu cerkwi przez grekokatolików.

Na szczególną uwagę zasługuje 9 tabel, sporządzonych na podstawie źródeł oraz zastosowanie kolejnych tabel źródłowych w poszczególnych rozdziałach dysertacji.

Rozdział 2 (s. 109-167) pt. *Starania Kurii Biskupiej w Przemyśle o odzyskanie cerkwi w latach 1944-1965* stanowi analizę stanu prawnego, jaki zaistniał w powojennej Polsce. Autor scharakteryzował działania podejmowane przez Kościół rzymskokatolicki prześladowany przez stalinizm. Omówił akty prawne regulujące relacje państwo-Kościół oraz sowieckie prawodawstwo, które doprowadziło do likwidacji obrządku grekokatolickiego. Podkreślił działanie, jakie za inspiracją Stolicy Apostolskiej podejmowali hierarchowie Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w celu zapewnienia fizycznego przetrwania obrządku grekokatolickiego. Związany był z tym również spór o tytuł prawny do opuszczonego mienia pocerkiwnego, który wpisywał się w całość polityki państwa wobec Kościoła w Polsce.

W **Rozdziale 3** (s. 168-243) pt. *Wysiłki Kościoła rzymskokatolickiego na rzecz zachowania opuszczonych cerkwi* Autor przedstawił stan materialny opuszczonego mienia pocerkiwnego, losy poszczególnych świątyń oraz procesy, jakim były poddawane. Przeanalizował zachowania wybranych wspólnot i grup społecznych, których spontaniczne działanie dało początek procesowi zabezpieczania opuszczonych cerkwi. Omówił reakcje władz państwowych, które w początkowym powojennym okresie nawet wspomagały wiernych w zabezpieczeniu dostępu do świątyń. Ukazał proces ewolucji, jaki przedstawiciele komunistycznej władzy przechodzili niemal z dnia na dzień, porzucając taktykę przychylności bądź neutralności na rzecz represji.

Rozdział 4 (s. 244-330) pt. *Działania Kurii Biskupiej w Przemyślu w sprawie odzyskiwania cerkwi w latach 1966-1989* stanowi opis zmagania, jakie bp Ignacy Tokarczuk toczył z władzą komunistyczną. Przemyślski hierarcha interpretował konflikt z komunistami jako walkę dobra ze złem i prawdy z kłamstwem. Podejmowane przez niego inicjatywy zarówno w zakresie budownictwa sakralnego, jak i odzyskiwania profanowanych przez komunistów świątyń unickich spotykały się z dużym wsparciem społecznym, które ten wykorzystywał do celów budowania wspólnoty narodowej. Jego niekonwencjonalne metody działania i ogromne wsparcie, którego udzielał potrzebującym sprawiły, że stał się obiektem nieustannych ataków ze strony władzy komunistycznej. W ostatnim rozdziale Autor przedstawił działania bpa Ignacego Tokarczuka zmierzające do restytucji utraconego kościelnego mienia oraz przeszkody, z którymi musiał się borykać.

Trzeba przyznać, że dysertacja jest dowodem na to, iż Autor poświęcił bardzo dużo czasu na kwerendę archiwalną, studiowanie źródeł historycznych i literatury.

Zakończenie (s. 331-334) stanowi dobre podsumowanie dysertacji.

Proponuję:

- przeredagować *Streszczenie* (s. 335-337), czyli np. przenieść część tekstu *Streszczenia do Zakończenia*.
- na końcu każdego rozdziału zamieścić najważniejsze wnioski, po czym powtórzyć je w zakończeniu pracy.

Poprawność językowa

Dysertacja została napisana językiem zrozumiałym i komunikatywnym, choć Doktorant nie ustrzegł się drobnych omyłek językowych (w tym stylistycznych) oraz tzw. literówek. W tym celu konieczna będzie korekta językowa.

Przypisy

Przypisy są staranne i jednolite w całej pracy. Sugeruję *ad libitum*, aby:

- zrezygnować z dotychczasowej numeracji ciągłej na rzecz numeracji rosnącej, która w każdym rozdziale będzie rozpoczynać się od numeru 1.

xllr

Źródła, literatura, wykaz skrótów, wykaz tabel, aneksy

Doktorant właściwie dobrał i wykorzystał dostępne mu źródła i literaturę, zastosował poprawną pisownię skrótów oraz należycie sporządził wykaz tabel i ilustracji.

Sugeruję jedynie:

- ◆ zamiast *Materiały internetowe* (s. 385) użyć *Netografia*
- ◆ w *Wykazie skrótów* zastosować cudzysłów we wszystkich tytułach czasopism

Zaproponowałbym, aby w wersji przygotowanej do druku dodać:

- Indeks osób
- Indeks miejscowości

Indeksy znacznie ułatwią czytelnikowi sprawne poruszanie się w temacie rozprawy.

Wnioski recenzenta

Dysertacja Pana Krzysztofa Stanisława Buczka została napisana na wysokim poziomie wiedzy i praktyki. Jest efektem wytrwałej, solidnej i uczciwej pracy oraz wnikliwej analizy dostępnych źródeł i literatury, w związku z czym czyta się ją z zainteresowaniem i uznaniem. Autor zrealizował zamierzone cele i prawidłowo wyciągnął wnioski.

W tym miejscu należą się słowa wielkiego uznania dla księdza profesora Józefa Wołczańskiego, który bardzo dobrze przygotował Doktoranta do pracy naukowej w teorii i praktyce.

Wartość naukowa i merytoryczna tej dysertacji dowodzi i potwierdza, że Doktorant posiada ogromną wiedzę na temat wyrażony w dysertacji. Zdobywanie tej wiedzy stało się prawdziwą pasją Autora. Uważam, że po uwzględnieniu wszystkich uwag Recenzentów niniejsza rozprawa powinna być opublikowana.

W związku z powyższym stwierdzam, że praca Pana Krzysztofa Stanisława Buczka pt. *Przejmowanie cerkwi greckokatolickich przez Kościół Rzymskokatolicki na terenie diecezji przemyskiej w latach 1944-1989* spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13. ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003, nr 65, poz. 595 wraz z późniejszymi zmianami).

Z przyjemnością wnioskuję o dopuszczenie Pana Krzysztofa Stanisława Buczka do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

ks. Robert D. Kufel